

EEN MYSTERIEUZE LENSTRA

‘Mijn hart is als een bloemkool, ik heb voor iedereen een roos.’ Dat zijn de enige woorden die uit de mond van mijn oudoom Gerben zijn opgetekend. ‘Gerben met het elastieken hart’ werd hij ook wel genoemd, want er kon altijd wel iemand bij. Op een van de weinige foto’s die er van hem bestaan, zit hij voor een wilde struik tussen twee vrouwen in. Hij heeft zijn armen om hen heen geslagen en houdt hen stevig vast. De sfeer lijkt uitgelaten, de vrouwen lachen uitbundig naar hem, een van hen buigt zich naar hem toe alsof ze op het punt staat hem een kus te geven; mijn oudoom kijkt besmuikt naar de camera, een beetje ondeugend.

Gerben heb ik nooit gekend, net zomin als zijn oudere broer Ko, mijn opa, en zijn jongere broer Andries. Ik heb nooit bewegende beelden van hen gezien, geen bijzonder kleinoed in handen gehad dat me aan hen herinnerde. Als ik aan mijn opa Ko denk, staat me een ingelijste foto voor de geest van een kalende man die met een lucifer een sigaartje van de firma Hofnar aansteekt. Hij heeft vrijwel dezelfde gelaatstrekken als zijn broers: een langwerpige, wat vierkant gezicht met een lange, smalle neus, donkere wenkbrauwen – bij de ene broer iets borsteliger dan bij de andere – en een gewelfde bovenlip.

De mannen in mijn familie van vaderskant delen deze gelaatstrekken allemaal in meer of mindere mate. Mijn vader lijkt sprekend op mijn opa, naarmate de jaren verstrijken steeds meer. Ik begin steeds meer op mijn vader te lijken. In mijn zoontje zie ik op mijn beurt mezelf, mijn eigen mimiek en gebaren. ‘Wat kijkt hij ernstig,’ zeiden mensen soms tegen mijn ouders als ik hen vanuit de kinderwagen met een uitgestreken blik gadesloeg. Mijn gezicht in ruste wekt vaak onterecht de indruk dat ik geërgerd ben. Mijn vader hoorde dat ook regelmatig, mijn zoontje ondanks zijn opgewekte karakter eveneens. Ko, Gerben en Andries ook? Ik weet het niet, zij waren lange tijd vreemden voor me met wie ik weinig meer deelde dan een achternaam.

Op de allereerste foto die ik ooit van Gerben zag, speelt er een kleine glimlach om zijn lippen. Het beeld van de schalks kijkende man staat in pijnlijk contrast met vijf woorden onder het portret: *Hij stierf in concentratiekamp Neuengamme*. Elk jaar dacht ik op 4 mei om acht uur twee minuten lang aan hem. Wanneer ik met iemand sprak over de oorlog, een boek las of een film keek over de bezetting, was de gedachte aan Gerben Lenstra nooit ver weg.

Ik kende enkel een handvol anekdotes die zich allemaal in de oorlog afspeelden. Andries en hij hadden deelgenomen aan het gewapend verzet tegen de Duitsers. Gerben had de strijd voor de vrijheid van anderen met zijn leven moeten bekopen. Hij was verraden, nota bene door een andere verzetsstrijder; een levensverhaal waar een belangrijke, zij het cynische les uit te trekken valt: zijn elastieken hart werd Gerben fataal, wees zorgvuldig met wie je vertrouwt.

Zijn leven was in die verhalen teruggebracht tot een paar galmende woorden: oorlog, verzet, verraad. Hij was, bij gebrek aan een vriendelijker woord, een cliché.

Dat mijn ooms en tantes geleden hebben onder dat verraad en zijn afwezigheid in hun leven, doorvoelde ik pas toen ik een verzoek om informatie las dat op internet gepubliceerd werd. Het was geschreven door een neef, die afsloot met een zin die zich vastzette in mijn gedachten: 'In de familie Lenstra is er veel verdriet geweest over de onduidelijkheid rond de dood van Gerben.'

Waarschijnlijk was het bij dat schetsmatige, slechts ten dele ingevulde beeld gebleven, als ik niet op een avond tijdens de eerste coronalockdown een bericht had ontvangen van een nicht die iets opmerkelijks had ontdekt in een roman over de oorlogsjaren op de Veluwe. In dit boek werd een personage opgevoerd met de naam 'Lenstra' die een opportunist zou zijn, iemand die alleen in het verzet zat in de hoop er na de oorlog een borst vol medailles aan over te houden. Er sprak verontwaardiging uit haar bericht, zo was het volgens haar helemaal niet gegaan. Maar hoe dan wel, vroeg ik me af, en om welke Lenstra ging dit?

Ik dacht terug aan een zomerse dag vele jaren voor het telefoontje. Mijn vader en ik liepen door een dichtbegroeid bos, vlak buiten het dorp Vierhouten op de Veluwe. Hier scholen volgens een informatiebord tijdens de oorlog rond de honderd Joden en andere onderduikers, onder wie neergestorte piloten, een Russische krijgsgevangene, een Duitse deserteur en de auteur Godfried Bomans. Nog steeds verschijnt er eens in de zoveel tijd iets in de media over dit stukje relatief onbekende verzetsgeschiedenis, vaak rondom de Dodenherdenking.

Wie in die Soerelse Bossen de lange zandweg afrijdt naar een stoffige parkeerplaats, komt daar, op de plek waar de onderduikers toen woonden, een paar monumenten tegen.

Mijn vader en ik liepen dieper het bos in, een smal paadje af. Al na enkele stappen zagen we een houten hut, verzonken in de bosgrond. Tegenwoordig zijn er nog maar drie over, opnieuw gebouwd, maar tijdens de oorlogsjaren waren het er negen. Verscholen in een op sommige plaatsen vrijwel onbegaanbaar dennenbos waren de bewoners meer dan een jaar lang veilig voor de Duitse bezetter. Bij de oprichting en organisatie van het dorp, bij het redden van al deze mensen, waren mijn oudooms betrokken geweest, vertelde mijn vader me.

Waarom stond de naam van Andries dan niet op de monumentjes te lezen, vroeg ik, en waar was Gerben? Hij wist het niet precies maar zei dat er, zowel tijdens als na de oorlog, conflicten waren geweest tussen een aantal mensen in de leiding van het kamp. Na de bevrijding was Gerben niet meer in leven en had Andries ervoor gekozen om zich nauwelijks publiekelijk uit te spreken. Hun betrokkenheid bij het dorp was bij velen in vergetelheid geraakt.

Waar had de auteur van de roman haar informatie over haar personage Lenstra dan gevonden? De vraag liet me niet los, maar veel tijd om op zoek te gaan naar antwoorden had ik toen niet. Toch bleef ik geregeld terugdenken aan deze verborgen geschiedenis van mijn oudooms.

Bij de handvol lezingen die ik in 2022 over mijn eerste boek gaf, met mijn Duitse overgrootvader als een soort Forrest Gump avant la lettre in de hoofdrol, vertelde ik altijd kort over mijn familiegeschiedenis: een oudoom bij de Waffen-ss aan de ene kant en de oudooms in het verzet aan de andere.

Tijdens een van deze lezingen, in Haarlem, zag ik een man die me vaag bekend voorkwam – ondanks dat ik me niet kon herinneren hem ooit eerder gezien te hebben – aandachtig

knikken. Toen ik de naam Gerben Lenstra noemde, leken zijn ogen even op te lichten. Na afloop kwam hij naar me toe. Hij bleek verre familie te zijn, een achterneef. Hij stelde zich voor als de coauteur van de vrij uitgebreide familie-stamboom, het 'Groene Boekje'. Ik vertelde hem over mijn belangstelling voor de rol die de Lenstra's hadden gespeeld in het verzet en de raadsels omtrent de dood van Gerben. 'Ja,' zei hij, 'uit Groningen.' Ik antwoordde hem dat hij zich vergiste, hij bedoelde zeker Gerben Lenstra uit Nunspeet. 'Nee, nee,' verzekerde hij me hoofdschuddend, 'Gerben Lenstra kwam uit Groningen.'

Het bleek te gaan om een andere Gerben Lenstra: een belangrijk figuur uit het artsenverzet, een van de oprichters van tijdschrift *Medisch Contact*, die enige tijd gevangen had gezeten in het Oranjehotel in Scheveningen. Maar deze Gerben had nooit iets met het Verscholen Dorp te maken gehad, hij kon de mysterieuze Lenstra uit de roman niet zijn.

Ik vertelde mijn achterneef over mijn toen nog weinig concrete plannen het verhaal van het Verscholen Dorp verder uit te pluizen, geïntrigeerd door het bericht over de roman, waarop hij me afraadde over het verzet van mijn oudooms te schrijven. De nalatenschap van het Verscholen Dorp was, vertelde hij, in de jaren na de oorlog een vervelende kwestie geweest waarbij allerlei betrokkenen het niet eens konden worden over wie wat en wanneer had gedaan. Hoe het precies zat wist hij ook niet, maar ik zou me flink wat op de hals halen als ik dieper zou graven. Hij bedoelde het waarschijnlijk als een waarschuwing, maar op dat moment voelde het eerder als een uitdaging. De volgende dag begon ik, gesteund door een neef en de enige tante die Gerben nog bij leven had gekend, bronnen te verzamelen over de geschiedenis van het Verscholen Dorp.

Wat ontstond als een klein onderzoek uit persoonlijke interesse, mondde uit in een jarenlange tocht langs archieven – niet altijd openbaar toegankelijk – en het bestuderen van stapels documenten en boeken die elkaar tot mijn toenemende verbijstering en moedeloosheid vrijwel allemaal tegenspraken. Op basis van sommige bronnen leken Andries en Gerben hoofdrollen gespeeld te hebben in het Verscholen Dorp, dan weer waren zij slechts figuranten. Van sommige anekdotes bestonden er geen twee verschillende versies, maar wel vier of vijf. Algauw waande ik me bij vlagen een samenzweringstheoreticus zoals die in films vaak worden opgevoerd, met een overvol prikbord aan de wand vol fragmenten van een verhaal waaruit steeds minder samenhang te destilleren leek naarmate er meer informatie opdook. Er doemde een zich schier eindeloos vertakkend web van onderlinge verbanden op. Toen ik mijn reconstructie van de geschiedenis van het Verscholen Dorp uiteindelijk had geordend en op papier zette, bleek die op een aantal belangrijke punten fundamenteel te verschillen van het verhaal zoals het tot dan toe op internet en in boeken was verschenen. Hadden anderen de zaken die ik ontdekte over het hoofd gezien of hadden zij die moedwillig genegeerd? Waren er zelfs pogingen ondernomen om de geschiedenis bewust een andere wending te geven, zoals sommige mensen die ik sprak beweerden?

2.

EEN VOGEL HEEFT HEEL DROEF GEZONGEN

Walter Bartfeld kijkt uit zijn raam en ziet hoog in de lucht grote formaties vliegtuigen. Het is 10 mei 1940. Hij was vijf jaar oud toen hij naar Nederland kwam nadat zijn Joodse ouders uit angst voor de ontwikkelingen in Duitsland met het hele gezin besloten te emigreren. Als de vliegtuigen komen overvliegen is hij acht en woont hij pas net in Den Haag. In de verte, bij het Lange Voorhout, hoort hij doffe dreunen, zo herinnert hij zich decennia later nog precies.

In de nacht die volgt, kruipt het hele gezin dicht tegen elkaar aan op de woonkamervloer. In de weken nadien weerklinken soldatenliederen in de straten van de Hofstad: *‘Auf der Heide blüht ein kleines Blümelein’*. Duitse militairen marcheren over de Denneweg langs de winkel van zijn ouders, koffiebranderij INPROC.

In september moeten alle Duitse Joden, die onder verscherpt toezicht staan vanwege hun vermeende vijandige houding tegenover de bezetters, het kustgebied verlaten. In een poging zich aan de steeds strengere maatregelen te onttrekken, verhuist de familie Bartfeld naar Nunspeet, net buiten het dorp, en betreft het leegstaande vakantiehuisje Zonnegloren aan de Albertlaan. Een grindweg, een dicht dennenbos, een heideveld aan de overkant. Ook andere Jo-

den vinden hun weg naar het veelal streng christelijke dorp op de Veluwe. Er ontstaat een kleine Joodse gemeenschap. Vrijwel elke dag loopt kleine Walter naar school en passeert een vrijstaand huis met een rieten kap op de hoek van de Elisabethlaan en de Eperweg. Dennerode staat op de gevel te lezen. Daar woont de familie Lenstra, weet hij.

Lenstra's zijn over het algemeen keurige mensen als je de geschiedschrijving mag geloven. Enkele zwarte schapen daar gelaten: een van de vele voorvaders, Andries Alberts Lenstra, steelt in 1863 op zevenenvijftigjarige leeftijd een paar bonenstaken en moet acht dagen het gevang in. Wat hem dreef het voordien schijnbaar smetteloze blazen van de familie te bevleken, zullen we nooit weten.

Verder veel onderwijzers, een paar militairen, hier en daar een notaris. Rond 1800 duiken ze op in de geschiedenisboeken, bij Wolvega. Het zijn grondeigenaren en welgestelde boeren, ze heten doorgaans Beerend, Mettinus of Jan. Nog vaker heten ze Gerben, Andries of Gerben Andries.

Voor het merendeel bleven de Lenstra's in Friesland. Af en toe daalde er een stel af naar het zuiden. Een van hen, mijn overgrootvader Beerend, neemt zijn gezin uiteindelijk mee naar Nunspeet. Hij had eerst een tijd in Amsterdam gewoond, aanvankelijk in de De Clercqstraat, later in de Vogelbuurt in Noord, een socialistisch bolwerk met de bijnaam het 'Rooie Dorp'. Op de Dag van de Arbeid kleurde de hele buurt zo dieprood van de vlaggen dat 'de Rose Gloed van het Socialisme' er duidelijk voelbaar was, aldus een poëtisch aangelegde propagandist van de SDAP. Het was een hechte buurt: kinderen noemden hun burens oom en tante, men kwam ge-

regeld bij elkaar over de vloer en kende elkaar van de talloze socialistische bijeenkomsten.

In 1920 kreeg Beerend, leraar van beroep, de mogelijkheid om hoofdonderwijzer te worden in Nunspeet en verruilde de zeer uitgesproken socialistische familie Lenstra in het voorjaar van 1923 hun woning aan het Spreeuwenpark in Amsterdam-Noord voor de gereformeerde Veluwe. Van de lawaaierige Vogelbuurt naar het gezang van echte vogels in hun tuin. Grond was op de Veluwe, toen een tamelijk achtergesteld en arm deel van Nederland, niet duur. Bovendien had Beerends moeder een stuk land in Friesland voor een klein fortuin aan de Nederlandse Spoorwegen verkocht, waardoor de familie over wat vermogen kon beschikken. Er stond Beerend dus niets in de weg om een eigen huis te bouwen aan de rand van het dorp: Dennerode.

Beerend en zijn vrouw Jennigje hadden drie zonen: Jacobus Engelbertus, die ooit mijn opa zou worden, Gerben Andries en Andries Mettinus. De oudste van de drie, roepnaam Ko, was na zijn studie Nederlands in Amsterdam in het onderwijs terechtgekomen, net als zijn vader en zoveel andere Lenstra's voor hem. In 1935 werd hij opgeroepen voor militaire dienst en als onderofficier in opleiding ingedeeld bij het Regiment Wielrijders, een gezellige club met een vrolijk en bij vlagen ondeugend lied:

En doet je zadel soms wat pijn, dan weten wij wel raad,
want achter, met de medicijn, rijdt d' hospitaal soldaat.
Die heeft een doos met fijne smeer; je wrijft het maar flink
dik,
dan ben je voor een dagje 't heer, of 't zitvlak was van blik.

Dus makkers houdt het wapen hoog; wij kennen geen verdriet;

't is bij ons nimmer saai of droog, wij zingen 't hoogste lied.

Men ziet ons allerwegen graag, wij staan op ons fatsoen; voor meisjes zijn we meest een plaag want 't kost haar vaak een zoen.

Over al dan niet gewenste zoenen hoefden vrouwen zich wat Ko betrof echter geen zorgen te maken, want die had zijn hart verpand aan Trijntje Kuipers, die later mijn oma zou worden. Tijdens zijn studie logeerde Ko weleens bij haar ouders, vrienden van de familie, en daar was de liefde opgebloeid.

Op de pasfoto die aan zijn personeelsgegevens is vastgeniet, kijkt Ko vriendelijk in de lens. Hij heeft een ronde bril op zijn neus en lijkt op het eerste gezicht een baret te dragen. Bij nadere bestudering van de oude foto blijkt het zijn haar te zijn, echt een zoon van zijn vader, die zowel 'Beerend Borstel' als 'De Ragebol' werd genoemd.

Gerben Andries Lenstra, de middelste zoon, liep stage in een boekwinkel en studeerde economie in Amsterdam, net als de benjamin van het gezin, Andries Mettinus Lenstra. De broers brachten de vrije tijd tussen colleges en tentamens graag door in Nunspeet. Niet alleen om hun ouders te bezoeken, maar ook omdat er vlakbij jeugdkampen werden georganiseerd van de socialistische AJC, de Arbeiders Jeugd Centrale, waar zij zich in Amsterdam bij hadden aangesloten.

Deze jeugdbeweging van de SDAP had zang en dans hoog in het vaandel staan, maar roken en drinken waren uit den boze: de leden werd op het hart gedrukt om zo sober mogelijk te leven. Kinderen vanaf twaalf jaar konden examen doen om Rode Valk te worden en vervolgens de Rode Val-